

МОДАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ П'ЕСИ "НАТАЛКА ПОЛТАВКА" І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО)

За влучним висловленням одного із філософів мови всі суперечки сучасної лінгвістики так чи інакше відбуваються навколо модальності [8]. Не зважаючи на величезний обсяг наукової літератури, що зумовлено інтердисциплінарним характером самої категорії модальності, говорити про докладний аналіз окремих аспектів цього явища, притаманного людському мовленню, а отже і мисленню, не можна.

У статті подається аналіз явищ вираження модальних значень у сучасній українській мові на підставі застосування ідеї Ш. Баллі [1] про наявність модальної рамки тексту. Саме цим пояснюється актуальність представленого дослідження.

Мета роботи полягає у визначенні характерних ознак побудови модальної рамки діалогічного мовлення як первинного щодо всіх інших типів тексту. При цьому керуємося положенням про текстотвірний характер категорії модальності.

У сучасній термінологічній енциклопедії подається таке визначення категорії модальності: **Модальність** (від лат. *modus* – міра, спосіб) – категорія мови й мовлення, що виражає реальні / ірреальні відношення висловлення до дійсності або суб'єктивну кваліфікацію повідомлення мовцем [9]. Цей термін запозичений із модальної логіки в значенні оцінки висловлення з певних позицій. У логіці виокремлюються кілька таких позицій модальності: 1) логічна (логічно, необхідно, можливо, випадково, неможливо); 2) онтологічна (фізично необхідно, можливо, випадково, неможливо); 3) епістемічна (доведено, не доведено, істинно, неістинно); 4) деонтична (обов'язково, заборонено, дозволено); 5) аксіологічна (добре, погано, нейтрально); 6) часова (було, є, буде).

У лінгвістиці модальність розглядається як мовна універсалія, функціонально-семантична категорія мови й одна з ознак речення. Спектр її значень різноманітний: від значення комунікативної мети речення (твердження, питання, спонукання) до семантики реальності / ірреальності, суб'єктивної оцінки висловлення, яку встановлює мовець. У русистичній категорія модальності детально описана В.В. Виноградовим [3]. Залежно від засобів вираження реальності та ірреальності, дослідник виокремив **суб'єктивну** та **об'єктивну** модальність. Граматичним виявом об'єктивної модальності є способи дієслів, а виявом суб'єктивної модальності можуть бути й інші повнозначні слова із модальною семантикою: іменники, перформативні дієслова, прикметники. Суб'єктивна модальність властива всім реченням і може нашаровуватися на об'єктивну.

Модальність вважається однією з категорій, яка формує речення. До модальності залучаються також спосіб авторської оцінки й емотивності інформації, що передається. У сучасній лінгвістиці тексту модальність є також однією з текстових категорій, зміст якої об'єднує, з одного боку, відношення тексту до дійсності, з іншого, вираження у тексті різноманітних оцінок й емоцій [6; 7]. Модальність розглядається і як категорія дискурсу, адже вона поєднує чотири головних компоненти комунікативної ситуації: двох комунікантів, зміст висловлення й дійсність, у якій комунікація відбувається [3].

Такі лінгвісти, як В.В. Виноградов [3], І.Р. Вихованець [5], В.О.Бондарко [2] розглядають і досліджують категорію модальності лише в межах способу дієслова. На їх думку саме спосіб дієслова може вказувати на реальність чи ірреальність певної дії.

Ш.Баллі в своїх працях дає інше тлумачення категорії модальності і її виявів як у реченні зокрема, так і в тексті взагалі [1]. Він зазначає, що речення – це найпростіша можлива форма повідомлення думки. Мислити – означає реагувати на уявлення, констатуючи його наявність, оцінюючи його чи бажаючи. Тобто, люди **думають**, що на вулиці світить сонце, або цього **не думають**, або в цьому **сумніваються**; **радіють** тому, що світить сонце, або **шкодують**; **хочуть**, щоб світило сонце, або **не хочуть** цього. У першому випадку виражається судження про факт, у другому – судження про цінність факту, а в третьому – волевияв. Іншими словами, перша операція відноситься до мислення, друга – до почуттів, третя – до волі, яка знаходить своє завершення в дії, яка є однією з функцій реченнєвої діяльності. Таким чином, думку не можна звести до простої "презентації", яка виключає всяку активну участь з боку мислячого суб'єкта [1].

Експліцитне речення складається з двох частин, одна з яких буде корелятивна процесу, що створює уявлення – це **диктум**. Друга частина містить головну частину пропозиції (у дослідженні диктумного змісту використовують термін **пропозиція**; вона містить об'єктивну інформацію), без якої взагалі не може бути речення, а саме вираження модальності, корелятивної операції, що витворюється мислячим суб'єктом. Логічним та аналітичним вираженням модальності служить

модальне дієслово, наприклад: *думати, радити, хотіти*. Його суб'єктом – **модальний суб'єкт**. Обидва разом утворюють **модус**, який доповнює диктум. Модальність – це душа тексту; як і думка, вона утворюється в основному в результаті активної операції мовця (суб'єкта). Тобто, не можна надавати значення висловленню, якщо в ньому не знайдено хоч яке-небудь вираження модальності.

А.Вежбіцька говорить, що дії і прагнення мовця можна описати за допомогою певного набору так званих смантичних примітивів, або семантичних експлікацій [10].

Отже, спираючись на ідеї Ш.Баллі, можна говорити про те, що модальність не обов'язково реалізується на поверхневому рівні, проте, вона обов'язково вміщується у семантику висловлення зокрема і тексту взагалі. І це дозволяє побачити застосування методу семантичних експлікацій.

Як базові виділяються три типи семантичних експлікацій, які при перетворенні речення у семантичний примітив, виражаються єдностями типу: 'Я знаю, що', 'Я думаю, що', 'Я хочу, щоб'. Вони ж можуть розглядатися, як складники модальної рамки тексту.

Модальна рамка тексту – емоційно-оцінний зміст, який становить інформацію про почуття й оцінне ставлення мовця до позначеної ситуації. Саме такою, за переконанням Ш.Баллі, має бути послідовність вираження думок – спочатку виражається судження про факт (*Світить сонце*), потім міркування з приводу чогось (*Сьогодні буде дощ, бо небо вкрите хмарами*), а потім волевияв (*Я піду на вулицю, бо сьогодні прекрасна погода*).

Спробуємо простежити особливості вираження модальної рамки у діалогічному мовленні на прикладі діалогу з п'єси "Наталка Полтавка" І.П. Котляревського.

Возний. 1* Благоденственного і мирного пребиванія! (В сторону). **2*** Удобная оказія предстала зділати о собі предложеніє на самоті.

Наталка. (кланяясь). **1)** Здорові були, добродію, пане возний!

Возний. 3* "Добродію"! "Добродію"! Я хотів би, щоб ти звала мене – тее-то як його – не вишепом'янутим ім'ям.

Наталка. 2) Я вас зову так, як все село наше величає, шануючи ваше письменство і розум.

Возний. 4* Не о сем, галочко, – тее-то як його – хлопочу я, но желаю із медових уст твоїх слишати умилительное названіє, сообразное моему чувству.(пісня) **5*** Не в состоянії поставить на вид тобі сили любові моеї. **6*** Когда би я імил – тее-то як його – столько языков, сколько артикулов в Статуті ілі сколько зап'ятих в Магдебурзьком праві, то і сих не довліло би навосхваленіє ліпоти твоеї! **7*** Єй-ей, люблю тебе до безконечності.

Наталка. 3) Бог з вами, добродію! Що ви говорите! Я річі вашей в толк собі не возьму.

Возний. 8* Лукавиш – тее-то як його – моя галочко і добре все розумієш. **9*** Ну, коли так, я тобі коротенько скажу: я тебе люблю і женитись на тобі хочу.

Наталка. 4) Гріх вам над бідною дівкою глумитися; чи я вам рівня? **5)** Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна; ви возний, а я простого роду; та й по всьому я вам не під пару.

Возний. 10* Изложенні в отвітних річах твоїх резони суть – тее-то як його – для любові ничтожні. **11*** Уязвленное частореченною любовію сердце, по всім божеським і чоловічеським законам, не взираєть ні на породу, ні на літа, ні на состояніє. **12*** Оная любов все – тее-то як його – ровняєть. **13*** Рци одно слово: "Люблю вас, пане возний!" – і аз, вишеупом'янутий, виконаю присягу о вірном і вічном союзі з тобою.

Наталка. 6) У вас єсть пословиця: "Знайся кінь з конем, а віл з волон"; шукайте собі, добродію, в городі панночки; чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? **7)** Любую вибирайте... **8)** Ось підіть лиш в неділю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, що і розказати не можна.

Возний. 14* Бачив я многих – і ліпообразних, і багатих, но сердце мое не імієть – тее-то як його – к ним поползновения. **15*** Ти одна заложила ему позов на вічні роки, і душа моя ежечасно волаєть тебе і послі нишпорной даже години.

Наталка. 9) Воля ваша, добродію, а ви так з-письменна говорите, що я того і не зрозумію; та і не вірю, щоб так швидко і дуже залюбитись можна.

Возний. 16* Не віриш? **17*** Так знай же, що я тебе давно уже – тее-то як його – полюбив, як тільки ви перейшли жити в наше село. **18*** Моїх діл околичності, возникаючії із неудобних обстоятельств, удерживали соділати признаніє пред тобою; тепер же, читая – тее-то як його – благодать в очах твоїх, до формального определенія о моеї участі, открой мні, хотя в терміні, партикулярно, резолюцію: могу лі – тее-то як його – без отсрочок, волокити, проторов і убитков получитьи во вічное і потомственное владініє тебе – движимое і недвижимое імініє для душі моеї – з правом владіти тобою спокійно, безпрекословно і по своей волі – тее-то як його – розпоряджать? **19*** Скажи, говори, отвічай, отвітствуй, могу лі бить – тее-то як його – мужем пристойним і угодним душі твоеї і тілу?

Наталка (пісня). Так, добродію, пане возний! **10)** Перестаньте жартовати надо мною, безпомощною сиротою. **11)** Моє все багатство єсть мое добре ім'я; через вас люди начнуть шептати про мене, а для дівки, коли об ній люди зашепчуть...

Тепер, виділивши окремо репліки кожного з героїв та провівши семантичні експлікації кожного висловлення, можемо представити вияв модальної рамки в тексті:

Возний

1* 'Я хочу, щоб ви мали добре здоров'я'

2* 'Я думаю, що зараз зручна ситуація, щоб розповісти Наталці про свої почуття'

3* 'Я хочу, щоб ти не називала мене так, як усі'

4* 'Я хочу, щоб ти мене називала ніжно, відповідно до моїх почуттів'

5* 'Я думаю, що я не спроможний показати тобі як сильно я тебе кохаю'

6* 'Я думаю, що ніякими словами я не зможу описати твою красу'

7* 'Я думаю, що причиною цього є моє безмежне кохання до тебе'

8* 'Я думаю ти все розумієш, що я тобі кажу'

9* 'Я хочу, щоб ти стала моєю дружиною, бо я тебе кохаю'

10* 'Я думаю, що причини, які на твою думку є перепорою для нашого одруження, не суттєві'

11* 'Я думаю, що закохана людина може не звертати уваги на деякі обставини'

12* 'Я думаю, що кохання може зрівняти навіть зовсім різних людей'

13* 'Я хочу, щоб ти мені освідчилася і ми з тобою були разом'

14* 'Я думаю, що не маю позитивного ставлення до багатьох інших, не зважаючи на їх красу та добробут'

15* 'Я хочу, щоб ти була завжди поряд зі мною, бо тільки до тебе я маю щирі та ніжні почуття'

16* 'Я думаю, що ти мені не віриш'

17* 'Я думаю, що закохався в тебе як тільки твоя родина оселилася в нашому селі'

18* 'Я хочу, щоб ти була моєю і хочу, щоб ти дала мені відповідь про свою згоду чи не згоду бути моєю дружиною'

19* 'Я хочу, щоб ти зараз же відповіла мені'

Наталка

1) 'Я хочу, щоб ви мали зоров'я'

2) 'Я знаю, що вас так прийнято називати'

3) 'Я думаю, що ви не розумієте що говорите'

4) 'Я думаю, що ви жартуєте зі мною, бо я не рівня вам і не можу вийти за вас заміж'

5) 'Я думаю, що я вам не пара, бо я сирота, бідна і простого роду на відміну від вас'

6) 'Я думаю, що такі різні люди як ми не можуть бути разом і вам краще пошукати гідної вас дівчини'

7) 'Я думаю, що ви можете вибрати будь-яку дівчину, яка вам сподобається'

8) 'Я думаю, що вам треба піти у Полтаву там є достойні та гарні дівчата'

9) 'Я думаю, що ви самі можете вирішувати що вам робити, але я також думаю, що так швидко закохатися неможливо'

10) 'Я хочу, щоб ви припинили жартувати наді мною, мене нема кому захистити'

11) 'Я хочу, щоб ви більше не заговорювали зі мною на цю тему, бо я вам не рівня і не хочу, щоб через вас про мене пліткували'

У цьому діалозі ми бачимо, що, справді, кожне речення є носієм певної модальності, яка може бути формально не вираженою. Також фіксуємо наявність усіх елементів модальної рамки, хоча їх послідовність іноді порушується (це зумовлено вже не лінгвістичними факторами, а психологічним станом персонажів, яким належать ці слова).

Проведений аналіз дає можливість констатувати, що кожен з учасників діалогу послідовно вибудовує свою лінію. Для Возного це сфера висловлення бажань. Про це говорить і конституція, в якій відбувається діалог. Саме тому майже 40% його висловлень експлікуються формулою типу 'Я хочу, щоб'. При цьому висловлення своїх бажань він чередує із висловленнями, що виражають його мисленневу діяльність (висловлення типу 'Я думаю, що').

Репліки Наталки демонструють нам цілісність натури, що на підставі своєї мисленневої діяльності (висловлення типу 'Я думаю, що', яких у неї майже 65%) досить категорично формулює своє бажання припинити дії свого співрозмовника.

Збіг модальної семантики в репліках обох учасників діалогу (Н"60% висловлень типу 'Я думаю, що' у Возного і Н"65% висловлень такого ж типу у Наталки) забезпечує успішність побудови діалогу. Учасники діалогу розуміють один одного, а отже, говоримо в цьому випадку про те, що кожен із них досяг комунікативної мети – висловив свої думки і бажання, і зрозумів думки і бажання співрозмовника. При цьому такі чинники, як задоволеність результатами діалогу, до уваги не беруться.

Таким чином, запропонований аналіз модальної рамки діалогічного мовлення, на нашу думку, має перспективи в аспекті подальшого вивчення категорії модальності як текстотвірної універсалії, що виявляється на всіх рівнях мовної системи. У подальшому планується вивчення особливостей у діахронному аспекті на основі драматичних творів І.Карпенка-Карого, М.Старицького, Лесі Українки, М.Куліша тощо.

Список використаних джерел

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.:Изд-во иностр.лит., 1955. – 416 с.
2. Бондарко А.В., Буланин В.В. Русский глагол: просвещение.– Л., 1967.– С. 120-122.
3. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике.– М.: Наука, 1975.– 559 с.
4. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове).– М.: Высшая школа, 1986.– 640 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник.– К.: Либідь, 1993.– 368 с.
6. Мозгунов В. Особливості модальних значень у рекламному тексті // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць.– Вип.14.– Донецьк: ДонНУ, 2006.– С. 98-103.
7. Мозгунов В. Пресуппозиції екзистенціальних пропозицій: к вопросу о модальных значениях текста // Русский язык и литература в Украине: проблемы изучения и преподавания: Материалы Международной научной конференции.– Горловка: ГПШИИЯ, 2009.– С. 119-121.
8. Руднев В.П. Прочь от реальности: Исследования по философии текста.– М.: Из-во “Аграф”, 2000.– 427 с.
9. Селіванова Олена Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.– Полтава: Довкілля-К, 2006.– 716 с.
10. Wierzbicka A. Semantic Primitives and Lexical Universals // Quaderni di semantica 19.– 1989.– 1.– P.103-121.

Анотація. У статті подано відомості про модальність та модальну рамку тексту та особливості її вираження, визначено характерні ознаки побудови модальної рамки діалогічного мовлення, як первинного щодо всіх інших типів тексту.

Аналіз тексту у такому аспекті є перспективним і дає можливість вивчати категорію модальності, як текстотворну універсалію.

Ключові слова: модальність, модальна рамка, діалог, експлікація.

Summary. In the article information is given about modality and modal scope of text and feature of its expression, certainly characteristic signs of construction of modal scope of the dialogic broadcasting, as primary in relation to all other types text.

An analysis of text in such aspect is perspective and enables to study the category of modality, as creation of the text.

Key words: modality, modal scope, dialog, explication.

УДК 811.161.2'37

Єрмоленко С.С.

ІДЕОЛОГІЧНІСТЬ СТИЛЮ І МІФОЛОГІЗМ ЖАНРУ: ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКИ ТЕКСТУ УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО АВАНТЮРНОГО РОМАНУ

Об'єктом наших філологічних спостережень у цій розвідці є тексти української радянської художньої прози у тому її різновиді, який можна назвати масовим; конкретніше, мова йтиме про пригодницьку (авантюрну) літературу. Одразу ж додамо, що застосування окреслення *масовий* у даному разі вимагає певних застережень, пов'язаних із тим, що, виступаючи у своєму первісному соціо-культурному контексті, поняття масової культури протиставляється культурі елітарній, чи високій, натомість за умов радянського суспільства вся соціалістична культура була (чи мала б бути) “високою”, а її адресат – масовим, пор. відомий лозунг “культуру (чи мистецтво) в маси”. Однак і тут існувала своя ієрархія жанрів, у якій пригодницька література, навіть ідеологічно витримана, не посідала провідного місця, хоча власне вона, на відміну від деяких (але не всіх!) офіційно визнаних шедеврів, була об'єктом справді широкого читацького інтересу й попиту.

Висвітлення такої ситуації з суто наукової точки зору, зокрема спроба мовно-стилістичної оцінки даних творів у свою чергу ставить перед дослідниками методологічні питання, що стосуються визначення мистецької вартості художніх текстів (у тому числі й текстів у широкому